

ÜNSAL, BEHÇET, *Turkish islamic architecture in Seljuk and Ottoman times 1071-1923* (=Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde islâmi Türk mimarisi 1071-1923) London, Alec Tiranti 1959, ufak boyda, VI + 118 Sahife, metin içinde 34 plan, kesit desen, metin dışında res. 35-130, ciltli, fiatı, 30 S.

Editör Alec Tiranti'nin sanat tarihi kitapları serisi içinde yayınladığı bu küçük kitabın yazarı B. Ü. İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerindedir. Kitap beş ana bölümden, tanınmış bazı Türk mimarları hakkındaki kısa bir listeden (s. 96-98), hayli kısa bir bibliyografya (s. 98-99) ile basit bir lügatçeden (s. 100) ve nihayet metin dışı resimlerin açıklamalarından (s. 101 - 102) ve indeksden ibarettir. Aslı türkçe olarak yazılan eserin Prof. E. Bean tarafından İngiliz diline çevrildiği de belirtilmiş bulunmaktadır.

B. Ü.'nin bu küçük kitabı, yabancı okuyuculara Anadolu-Türk mimari sanatı hakkında bir fikir vermek gayesiyle hazırlanmış olup, bu çeşit yayınların ilki olmak mazhariyetine erişmiştir. Kitabın ilk bölümü Türk mimarisini yaratan şartlar hakkındadır (s. 1-13). Burada yazar, önce, Türkler ve Anadolu Türkleri hakkında kısa bir açıklamada bulunarak Anadolu Selçuklularını, bunun arkasından da Osmanlılar hakkında kısa tarihî bilgiler ile birlikte, başlıca Selçuklu veya Osmanlı hükümdarları zamanında yapılan binaları sıralamaktadır. Ancak bu tarihte s. 7'de Türk Barok devri (1730-1808) başlığının karşısına "Yeniçeriler kaldırıldı" (*The Janissaries were abolished*) cümlesinin bulunuşunu, ancak mütercimim konuya yeter derecede hâkim olmayışından, esas metinde başka türlü ifade edilen bir cümleyi yanlış çevirmiş olması suretiyle telif etmek kabil olabilir. Yazar bu ilk bölümde Türk mimarisinin doğuşunda Anadolu'nun fizik şartlarını kısaca inceledikten sonra, s. 9-13'de medeniyet tarihini ve bunun sanat üzerindeki tesirlerini gözden geçirmektedir.

Yazar, mimarinin gelişmesini başlıca tiplerin doğuş ve yenilikler ile zenginleşmesini takip etmek suretiyle tesbite çalışmakta ve bunu yaparken imkân nisbetinde az ve özlü konuşmak yolunu tutmaktadır. s. 22'de Bursa'da ortaya çıkan bir tipten, genel olarak evvelce ters T tipi denilen binalardan bahseden B. Ü. bu biçim yapıların karakterini doğru olarak görmekte, ancak bunların medrese ile cami birleşimi yapılar olabileceğini ileri sürmektedir ki bu fikre iştirak etmeğe imkân yoktur. Bu konu ile ilgili olarak, İstanbul'daki Atik Ali Paşa camii'nin, bizim zaviyeli veya tabhaneli camiler olarak adlandırdığımız bu gruba giremeyeceğini de burada işaret etmek isteriz¹. Osmanlı Türk mimarisinde Üçşerefeli cami tipi dediğimiz başlıbaşına bir cami tipi vardır ki dış görünüş bakımından, zâviyeli camilere tamamen uyan bu tip, iç teşkilât, iç mekân bakımından tamamen ayrı bir karakterdedir. Bu grupdan olan eserlerde (Atik Ali Paşa camii de bu zümredendir), yanlardaki kanatlar orta mekândan

¹ S. Eyice, *İlk Osmanlı devrinin dinî-içtimai bir müessesesi: Zâviyeler ve zâviyeli-camiler*, "İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası" XXI (1963) 1-80.

tecrit edilmiş olmayıp doğrudan doğruya ona açıklırlar ve arada sadece kalın paye ve sütunlar bulunur. Diğer taraftan, Tire'deki Yahşi Bey veya Yeşil İmaret adlı eserdeki yarım kubbe'nin, Osmanlı mimarisinde yarım kubbe problemi ile fazla bir ilgisi olabileceğini zannetmiyoruz. Yeşil İmaret'teki yarım kubbe, ayrı, başlıbaşına bir mekânın ölçüsüne uyabilecek yegâne örtü şekli olan bir unsurdur. Halbuki İstanbul'daki II. Bayazıt camiiindeki yarım kubbe, bir bütün olan bütün iç mekânın örtü sisteminin bir parçasıdır. Yazar cami tipolojisinden² sonra Medrese'ye geçmekte, Anadolu'da Selçuklu, Beylikler devri ve Osmanlı medreselerini oldukça etraflı surette gözden geçirmektedir. Aynı bahsin sonunda B. Ü. Osmanlı manzume (külliye) leri hakkında da birkaç kelime söylemektedir.

Türbelere dair kısa bir bölümü takip eden kervansaraylar ve hanlar hakkındaki oldukça etraflı bir bölüm bulunmaktadır. Bu sonuncuda şehirlerarası yollardaki kervansaraylar ile şehir içindeki iş hanlarının daha bâriz şekilde ayrılmaları belki daha doğru olurdu. Bedestenler hakkındaki bölüm ise, şimdiye kadar ihmal edilmiş bu çok önemli konuya başarı ile temas etmektedir. Saraylar ve evler, hamamlar, su tesisleri, çeşmeler ve nihayet köprüler hakkındaki çok kısa bir bölüm ile kitabın ikinci kısmı sona ermektedir.

Üçüncü bölüm, mimaride kullanılan malzeme ve inşaat teknikleri hakkında olup burada da çeşitli konular kısaca da olsa ele alınmaktadır. Nitekim, kubbeye intikal unsurları gibi Türk yapı sanatının en önemli meselelerinden birine de burada temas edilmekte, Türk mimarisindeki tezyini unsurlar da bu arada ihmal edilmektedir. Bu tezyinat arasında çininin büyük bir yeri olduğuna işaret eden yazar, bu çok geniş olmağa müsait konuyu asgari ölçülere indirmek zorunda kalmış gözükmektedir. B. Ü. bu bölümde sanatkâr ve işçi lonca'larını da unutmamıştır. Yarım sahifede de olsa, Türk mimarisinde çok büyük bir rolü olan bu teşkilâtın önemi yabancı okuyucuya hiç değilse işaret edilmiş bulunmaktadır. Hattâ bu bölümün sonunda birkaç satır içinde, mimari tarihî kaynakları arasında bulunan bazı bina plânları ve çeşitli vesikalar da işaret olunmuştur.

Estetik prensipler hakkındaki dördüncü bölüm (s. 91-92) kanaatimizce çok, hem de pek çok kısadır. Son bölümü teşkil eden netice bölümünde ise (s. 93-95) yazar, çok faydalı bir karşılaştırma yaparak, bütün doğu sanatlarını birbirinin benzeri zanneden yabancı okuyucuya, şema halinde Türk, Arap ve İran sanatlarının birer mukayesesini sunmaktadır. Böyle açık sâde bir sistemle bu mukayesenin ortaya konulmuş olmasının faydası muhakkak ki inkâr olunamaz. Yalnız bazı *inatçı* Batılıları inandırabilmek için bu bölümün biraz daha tafsilâtlı olması belki daha doğru olurdu. Yazar neticede ayrıca Bizans-Türk mimarileri arasında da bir mukayese yapmaktadır.

Bibliyografya'nın çok kısa olduğuna işaret etmiştik. Burada Millingen'in *Constantinople*'u ile Sanderson'un *The Travels in the Levant*'ına niçin lüzum görüldüğü, buna karşılık, Mayer'in *Islamic architects and their works* (Genève 1956) inin niçin

² B. Ü. cami'nin gelişmesi problemini evvelce, "Türk yurdu" dergisinde uzunca bir makale halinde de ele almıştır.

alınmadığı sorulabilir. İstanbul'da Türk eserleri hakkında, herşeye rağmen ana eser mahiyetinde olan C. Gurlitt'in *Die Baukunst Konstantinopels'i* ile, İznik hakkında standard kitap mahiyetinde olan K. Otto-Dorn'un *Islamische İznik* (Berlin 1941) i, ve B. Ü. bu eserini hazırladığında henüz yayınlanmış olmyan A. Gabriel'in *Une capitale turque, Brousse* (Paris 1959) u bir tarafa bıraksak bile, o devre kadar Bursa hakkında tek toplu yayın olan, H. Wilde'nin *Brussa* (Berlin 1909) sı da bu bibliyografyada herhalde yer alması gereken kitaplardan idi.

Resimlere gelince, yazar imkân nisbetinde değişik ve orijinal resimler ile kitabını süslemeğe çalışmış olmakla beraber, arada pek iyi çekilmemiş, bulanık veya gerekli olduğu kadar konuyu aksettirmiyen resimlere de maalesef rastlanmaktadır. Diğer taraftan çok önemli ve Türk sanatı bakımından ön plânda gelen bir kaç eserin de resminin burada eksikliği duyulmaktadır. Nitekim böyle ihmal edilmiş bir eser olarak, metinde adı geçen, kendi nev'inin şaheserlerinden olan Ayasofya şadırvanını gösterebiliriz. Aynı şekilde çeşmeler, kütüphaneler ile sibyan mektepleri ve köprüler de ihmal edilmiştir. Türk sanatının bu nev'i eserlerinden de bir kaç değerli örneğin *manuel* de temsil edilmeleri herhalde çok faydalı olurdu.

B. Ü. 'ın kitabının Batılı okuyucuya Türk mimarlık sanatını çeşitli cepheleri ile tanıtan bir *manuel* olduğu aşikârdır. Ufak bir hacim içinde birçok yeni şeyleri, özlü bir şekilde derlemek ve böylece Türk sanatını yabancı bir dilde tanıtmak muhakkak ki çok faydalı bir hizmet olmuştur.³ Türk mimari sanatının çeşitli nev'ilerini derli toplu bir tipoloji denemesi halinde bütün gelişmesi ile birlikte ve bahuşus bütün nev'ileri ihmal etmemeğe çabalyarak derlemek muhakkak ki kolay bir iş değildir. B.Ü. bu güç işi başarmak için hayli gayret sarfetmiş ve ufak tefek eksiklerine rağmen, bu yolda ilk teşebbüs mahiyetinde bir eser için çok başarılı sayılabilecek bir deneme ortaya koyabilmiştir. Türk mimarisini tanıtmak gayesiyle yabancı dilde basılan ilk kitap, Viyana sergisi münasebeti ile Edhem Paşa ve Montanı Efendi tarafından hazırlanan büyük *L'architecture Ottomane* (İst. 1873)'dir. Türk mimarisinin hemen hemen meçhul olduğu devirde hazırlanan bu kitap uzun süre esas kaynak olmuş, ve H. Saladin, İslâm mimarisi hakkındaki kitabının Türk -Osmanlı bölümünü ona dayanarak yazmıştır⁴. Türk sanatı hakkındaki ilk kitap ise, H. Glück tarafından 1917'de bastırılmıştır⁵. Basit bir özet mahiyetinde olan bu eski teşebbüsten sonra Türk sanatı ve Türk mimarisi hakkında yabancı dilde başlıbaşına bir eserin hazırlandığını görmüyoruz. Bu konu, aradan geçen yıllar içinde Türk mimarisinin günden güne sayıları artan çeşitli monoğrafyalar ile daha iyi tanınmasına rağmen, toplu bir sentez halinde işlenmemiştir. İşte bu yoldaki ilk teşebbüs B. Ü.'ın bu kitabı ile ortaya çıkmış bulunmakta, ve yeni görüşleri, eksik bir konu ve bir mimari nev'i bırakmama çabası ile bu kitap Türk mimarisini tanımak isteyenlere özet halinde oldukça çeşitli bilgiler edinmelerini sağlamaktadır.

³ Prof. E. Diez (1878-1961) 'in dedikodulu *Türk sanatı* (İstanbul 1946) kitabının düzeltilmiş olarak esas almanca metninin bir cilt halinde Almanya veya Avusturya'da yayınlanması düşünülmüş idi. Fakat bu proje tatbik mevkiine konulamamıştır.

⁴ H. Saladin, *Manuel d'art musulman, I L'Architecture*, Paris 1907, s. 437-544.

⁵ H. Glück, *Türkische Kunst* (Konstantinopolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei = İstanbul Macar Enstitüsü yayını: 1) Budapeşte - İstanbul, 1917.

Bu çeşit kitapların birçok baskıları olduğu düşünülecek olursa, bazı eksiklikler tamamlandığı, bazı temenniler yerine getirildikleri ve bilhassa resimlerde bazı değişiklik ve tamamlamalar ilerideki bir baskıda yapıldığı takdirde, *B. Ü.*'in kitabı uzun süre Batıda büyük bir boşluğu dolduracaktır. Tirandi kitapevini, sanat tarihi koleksiyonu içinde, Anadolu Türk sanatına başlıbaşına bir cilt tahsis edecek derecede Türk medeniyet tarihine karşı bir ilgi göstermiş bulunması ne kadar şükranla karşılanacak bir hareket ise, bu işin yerine getirilmesini bir Türk yazarına bırakması ve onun da bunu klâsik fikirlerin dışına taşarak orijinal bilgiler ile kaleme almış olması da aynı derecede sevniç vericidir. Bu bakımdan editörü ve yazarı tebrik ederiz.

DOÇENT DR. SEMAVİ EYİCE